

DARSLIKLARDA O‘QUVCHILARNING YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN MASHQLARNING TA’LIMY FUNKSIYALARI

Masharipova Nodira Raxmanovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrasida o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar hamda ularning ta’limiy funksiyalari haqida ma’lumot berilgan. O‘qituvchi har bir darsga ta’limiy maqsad qo‘yish jarayonida maksimal darajada o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqi ustida ishlashni ko‘zlashi lozim. Ona tili fanini tilshunoslik emas, nutqiy madaniyatni shakllantiruvchi o‘quv predmeti sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Darsliklardagi asosiy e’tiborni o‘quvchi kundalik hayotida duch keladigan va yozma nutqda ko‘p uchrovchi xatolar yuzasidan nazariy ma’lumotlar berilishiga qaratish haqida muhim masalalar yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Yozma nutq, dars, didaktik materiallar, mashq, ta’limiy funksiya, diktant, insho, bayon, esse.

Davlatimiz mustaqillikni qo‘lga kiritgach, barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim mazmunida ham tub islohotlar amalga oshirildi. Ona tili ta’limi mazmunining yangilanishi mazkur sohada qilinishi kerak bo‘lgan ishlar ko‘lamini belgilab berdi. Jahonning 20 dan ortiq davlatlaridagi 65 ta nufuzli oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek tili va adabiyoti fanining o‘qitilishi quvonarli hol, albatta. Ko‘plab chet ellik olimlar o‘zbek tili, uning rivojlanish bosqichlari, tarixiy taraqqiyoti, o‘zbek adabiyoti namoyondalari tomonidan yaratilgan o‘lmas asarlar yuzasidan ilmiy izlanishlarni amalga oshirayotganini alohida ta’kidlab o‘tish joiz. Mana shunday yutuqlar bilan birga, hali bu sohada yechimini kutayotgan muammolar ham talaygina. Ma’rifatparvar olim Abdulla Avloniy bundan yuz yillar avval aytgan “Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir,” - degan iborasi ayni kunda ham o‘z qimmatini yo‘qotgan emas. Darhaqiqat, dunyo bilan bo‘ylashishimiz uchun yoshlarimizning ta’lim-tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili ta’limidagi bunday muammoni hal etishning asosiy yechimi darsliklar masalasini tubdan isloh qilish, ulardagi ilmiy-nazariy faktlardagi nomutanosibliklarni bartaraf etish, oddiydan murakkabga tamoyili asosida grammatik qoidalarni bosqichma bosqich, uzviyligini ta’minlagan holda o‘quvchi ongiga singdirishdan iboratdir. Ta’limda o‘rgangan nazariy bilimlarini o‘quvchi

amalda qo‘llagandagina ona tili ta‘limi o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga erisha oladi. Bugungi kunda ona tili ta‘limi oldida turgan dolzarb masalalardan biri darsliklarda grammatik tushunchalarning chalkash holda berilishidir. Darsliklarni yaratish va ularni ta‘lim sohasiga joriy etishda uzviylikning ma‘lum darajada uzilib qolgan yuqoridagi kabi muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Dars va didaktik materiallar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishning cheklanganligi esa ta‘lim sifatining past bo‘lishiga olib keladigan salbiy jihatlardan biri hisoblanadi. Pedagogika ensiklopediyasida dars va didaktik material atamalariga quyidagicha ta‘rif beriladi: Dars – (arabcha – saboq, ma‘ruza). 1) uzluksiz ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta‘limning asosiy shakli; 2) o‘quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli, mantiqiy tugallangan, yaxlit o‘quv-tarbiyaviy jarayonning aniq vaqt bilan chegaralangan qismi.¹

Didaktik material – o‘quvchilarning yozma va og‘zaki nutqi, tovush va harflarni idrok etish, so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llagan holda matn tuzish, nutq ko‘nikmalari, idroki, xotirasi, nutq tovushlarini tinglash va harflarni ko‘rib idrok eta olish layoqati, tafakkurini shakllantirish va muntazam rivojlantirish, ular nutqida uchraydigan xatolarni bartaraf etishga qaratilgan didaktik materiallar ustida ishlash imkonini beradigan topshiriqlarni ifodalovchi tushuncha². Yuqoridagi fikrlardan ma‘lum bo‘ladiki, darsliklarda berilishi lozim bo‘lgan asosiy didaktik materiallar o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirishga, lug‘at boyligini oshirishga, so‘zlarni nutq vaziyatidan kelib chiqqan holda eng maqbulini tanlab qo‘llay olish malakalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Tan olib aytish kerakki, hozirgi zamon o‘quvchisida na og‘zaki va na yozma nutq malakalarini yuqori darajada deb bo‘lmaydi. Bunga asosiy sabab sifatida ijtimoiy hayotimizda gadjetlar, har xil messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlardagi avtomatik sozlamalar biz uchun “muloqot”ni amalga oshirayotganini keltirishimiz mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda ko‘p vaqtini o‘tkazayotgan yosh avlod savodsizlikning ilk pog‘onasiga ham aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib kelyapti. O‘z aqidalariga ko‘ra tejamlilik tamoyiliga rioya etayotgan o‘quvchi yoshlarimiz savodsizlik botqog‘iga tobora chuqur sho‘ngib borayotganlariga ahamiyat berishmayotgani achinarli hol. Mana shunday ko‘ngilsiz holatlarning oldini olish, ular yuzasidan tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish va dars jarayoniga tatbiq etish ham ayni damda ona tili o‘qitish metodikasi fani oldida ko‘ndalang turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Darsliklarda o‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni ta‘limiy funksiyalariga ko‘ra 4 guruhga ajratish mumkin:

¹ R.Safarova Pedagogika ensiklopediyasi. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, -Toshkent, 2015.-250 b.

² R.Safarova Pedagogika ensiklopediyasi. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, -Toshkent, 2015.-273 b.

1. Fonetik jarayonlarni rivojlantirish uchun tanlanadigan mashqlar;
2. Aniq artikulyatsiya va maktabda muvaffaqiyatli o‘qish uchun zarur bo‘lgan tovushni hosil qiluvchi mashqlar;
3. Nutqni harakatlantiruvchi kichik motorikani rivojlantirish jarayoni;
4. Harflarni obrazli tasavvur qilish va ko‘rib idrok etishga o‘rgatuvchi mashqlar³.

O‘qituvchi har bir darsga ta’limiy maqsad qo‘yish jarayonida maksimal darajada o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqi ustida ishlashni ko‘zlashi lozim. Ona tili fanini tilshunoslik emas, nutqiy madaniyatni shakllantiruvchi o‘quv predmeti sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Darsliklardagi asosiy e’tiborni o‘quvchi kundalik hayotida duch keladigan va yozma nutqda ko‘p uchrovchi xatolar yuzasidan nazariy ma’lumotlar berilishiga qaratish lozim.

Yozilgan nutqning ta’sir doirasi ham kengroq. Aytilgan va bildirilgan fikrlar yozuvda yanada mustahkamlanadi. Yozib olingan ma’lumotlar ko‘proq xotirada qolishi tadqiqotlarda aytib o‘tiladi.

Yozish mashg‘uloti bir qancha holatlarda namoyon bo‘ladi:

- dars jarayonida bajariladigan ko‘plab yozma ish turlari;
- rasmiy yozishmalar, tadqiqotlar;
- xatlar, barcha almashinuv hujjatlari;

kabilarda yozish ko‘nikmasi o‘z kuchini ko‘rsatadi. “Yozma nutqni rivojlantirish uchun tanlangan mashg‘ulot mavzulari dars berilayotgan vaqt uchun dolzarb va o‘quvchi uchun qiziq bo‘lishi kerak. Shunday mavzu tanlanishi kerakki, bola o‘sha haqida fikr bildirish istagi kuchli bo‘lsin yoki mashhur serial bo‘lsin. Mazkur masalalarga bo‘lgan qiziqishdan bola kognitiv rivojlanishini ta’minlash uchun samarali foydalanishi mumkin”⁴ Ona tili darslarida ham yozish ko‘nikmasini rivojlantirish bo‘yicha topshiriqlar beriladi, bu ham yaxshi natijalarni qayd etadi. “O‘qituvchining ko‘zi tanqidiy bo‘lishi mumkin va yozma mahsulotlarga rasmiy baho bersa, o‘quvchilar o‘zlarini noqulay his qilishadi”⁵. David Nunan o‘zining “Language teaching methodology” kitobida ham yozishning murakkab jarayon ekanligi, malakali burilish bo‘la olishini aytadi. Biroz erkinlik o‘quvchi uchun ham o‘qituvchi uchun ham zarar qilmasligini ta’kidlaydi. Yozish bosqichidagi uch bosqichni sanab o‘tadi va bu bosqichlarda o‘qituvchining aralashuvi qanchalik muhim ekanligini ko‘rsatib beradi. Aslida yozish jarayonini bosqichlarga bo‘lish xato ekanligi, o‘quvchilarni ko‘p tanqid qilish bilan qanoatlanmaslik,

³ R.Safarova Pedagogika ensiklopediyasi. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, -Toshkent, 2015.-271 b.

⁴ Iroda Azimova Global ta’lim va milliy metodika. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materialidan, 2020.– 215 b.

⁵ David Nunan “Language teaching methodology”, 1991. –262b.

aksincha, ular bilan birgalikda jarayonga kirishish, holatni tushunishlariga yordam berish o'qituvchining bosh vazifalaridan hisoblanadi. Yozish ko'nikmasining rivojlanishida yo'l qo'yiladigan kamchiliklar bisyor. Xatoning nechtaligi, bo'yamay yozganligi, harflarning yozilishiga urg'u beriladi-ku, ammo mustaqil fikr chetda qoladi. O'quvchi nima deyayotganligi, mavzuga qanday yo'sinda yondashganligi juda muhim. Chunki, hozirgi yozilayotgan gaplar uning butun hayotini tashkil etadi. U o'z tasavvurlariga tayangan holda yozadi va shu asosida hayot kechiradi. Bu masalani befarq qoldirib bo'lmaydi. Birgina 8-sinf o'quvchisining Said Ahmad qalamiga mansub "Ufq" trilogiyasi qahramonlaridan Tursunboyni "qo'rqoqlik ostonasidan qochgan nomard" deya ta'riflashi uning bu obrazga nisbatan butun munosabatini ko'rsatib beradi, ortiqcha fikr kerak bo'lmay qoladi. Dunyo tajribasida hozirda juda ko'p ta'lim tizimiga oid, aynan til ko'nikmalariga oid tajriba-sinovlar bor. Lekin hammasi ham bir vaqtning o'zida darsga olib kirilmaydi. Faqat har tomonlama o'rganilib jarayonga aralashtirish mumkin bo'ladi. Har qanday holatda ham o'quvchining mehnatini unutmazlik lozim. Sababi odam yozayotganda o'z ichki nutqiga tayanadi, bevosita aytmoqchi bo'lgan gaplarini aytadi va uni qog'ozga tushiradi. O'sha ichki nutqni yuzaga chiqara olishda yozishdan bo'lak yaxshi narsa yo'q. Omma oldida gapirish biroz noqulayliklarni tug'dirsa, yozishda faqat muallifning o'zi o'zini eshitadi. Ortiqcha hayajonlarsiz nutqini yozma bayon qiladi. Bunda o'quvchi o'z ichki nutqiga tayangan holda yozadi. To'g'ri, zarur lingvistik bilimlar evaziga ham yaxshi natija qayd etsa bo'ladi, biroq ichki nutq bilan yozilgan ish yanada mukammalroq bo'la oladi. Deyarli ichki nutq yozma nutqning asosi. Yozish jarayonida o'quvchining nutq organlari so'zlarni bilinar-bilinmas talaffuz qilgani holda ularni harflarga ko'chira boshlaydi. Ma'lum harflar tushirib qoldirilgan so'zlarni to'g'ri yozish talab qilingan mashqlarda ham o'quvchi so'zni avval to'lig'icha ichida talaffuz qiladi va tushirib qoldirilgan tovushga muvofiq keladigan harfni topadi. Shuning uchun ham o'quvchi tovush va harf munosabatlarini juda yaxshi bilishi lozim.

Yozma ishlardagi xatoliklarni tuzatishda ham bir qancha kamchiliklar mavjud:

- 1) o'quvchilar xatosini o'qituvchi tomonidan tuzatib ko'rsatilganligi;
- 2) ko'proq orfografik xatolarga e'tibor berilib, fikr daraja keyingi planga tushib qolishi;
- 3) husnixatga ham e'tibor qaratilishi natijasida, fikrlarning inobatga olinmasligi;
- 4) baholash mezonining to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi.

Yuqoridagi kamchiliklarni tuzatish maqsadida to'g'ri baholash mezonini ishlab chiqmoq va keltirilgan kamchiliklarni ham bartaraf etmoq zarur.

1. O'quvchining xatosini o'zi to'g'rilashi uchun tagiga belgilab ketish va o'quvchini uni izlab to'g'rilasin.

2. Yozma ish topshiriqlarini ikki bosqichda tahlil qilish:
 - 1) bir darsda orfografik xatolarga e'tibor qaratish;
 - 2) bir darsda fikrlar izchilligi ularni to'g'ri va ravon ifoday olishiga diqqat qaratish.
3. Husnixatdan tashqari fikr ifodasini ham yuqori planga ko'tarish.
4. To'g'ri baholash mezonini ishlab chiqish.

O'quvchilarning yozma savodxonligini oshirishda yozma ishlarning o'rni katta hisoblanadi. Darslar jarayonida yozma ishlarning turlicha bo'lishi o'quvchilarning yozishga bo'lgan muhabbatini oshiradi hamda taraqqiy ettiradi. Bolaning tafakkur olamini, fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda turli xildagi yozma ishlardan foydalanish o'quvchi bilimini oshirishda, mustahkamlashda yordam beradi. “Yozma ish turlari: insho, bayon, diktant”⁶ nomli o'quv qo'llanmada ham insho haqida ma'lumot, insho turlari va insho yozish uchun yo'l-yo'riq va ko'rsatmalar berib o'tilgan. Bu kitobda yozma ish turlari, insho haqida nazariy ma'lumot, insho mavzusini shakllantirish va tanlash, insho rejasini tuzish va tezis sifatida shakllantirish, inshoga epigraf tanlash, unga material to'plash, insho yozishga tavsiyalar, insho yozish jarayonini tashkil etish kabi masalalar yoritilib berilgan. Qo'llanmada inshoning muhim jihatlari yoritib berilgan bo'lsa-da, unda diktant, bayon, shuningdek, ta'limiy nazorat ishlari masalalari o'zining yechimini topmagan. “Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi”⁷ qo'llanmasida umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilari yozgan ijodiy yozma ishlardagi matniy xatolar aniqlanib, tasniflangan, izohlangan, insho yozish (matn yaratish) jarayonida bilish shart bo'lgan bilimlar mundarijasi belgilangan, ushbu yo'nalishda amalga oshiriladigan ishlar metodikasi yoritib berilgan. Qo'llanmada o'quvchilarning yozma ishlaridagi matniy xatolar quyidagicha tasniflangan:

- 1) insholardagi tashkiliy-texnik matniy xatolar;
- 2) mazmuniy-mantiqiy matniy xatolar;
- 3) gaplarni o'zaro leksik-grammatik bog'lashga (jumladan, tinish belgilariga) doir matniy xatolar; matn qismlarida uning tipiga xos kompozitsion tuzilish bilan bog'liq matniy xatolar⁸.

Ushbu xatolar o'z ichida alohida-alohida tasnif qilingan. Mazkur metodik qo'llanma o'qituvchilar uchun nafaqat insho, balki boshqa ijodiy ishlar (ijodiy matn, bayon, esse)ni tashkil qilish, o'tkazish hamda ularni baholashda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ona tili darslarida yozma ish turlari, asosan, diktant, bayon, insho hisoblanadi. Keyingi yangi avlod darsliklarida “esse” yozma ish turi kirib keldi. Hozirgi kun o'quvchisi uchun nazorat

⁶Madayev O. v.b. Yozma ish turlari: insho, bayon, diktant. –Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017.– 104 b.

⁷ Yo'ldoshev R.A., Rixsiyeva M.M. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – T.: Fan va texnologiyalar, 2018.– 156 b.

⁸ Yo'ldoshev R.A., Rixsiyeva M.M. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – T.: Fan va texnologiyalar, 2018. –29-30 b.b.

ishlarida inshoning berilishi zerikarli bo‘lib qolmoqda. Shuni inobatga olib nazorat ishi darslarida yozma ishga hadeb inshoni emas, balki yozma nutqini o‘stiruvchi topshiriqlar berilsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Inshoni faqat adabiyot darslarida qo‘llash mumkin, deb o‘ylayman. Bularni inobatga olib, maktab o‘quvchilar o‘rtasida ham tajriba sinovi o‘tkazib ko‘rdim, juda yaxshi natija hosil bo‘ldi, ya‘ni o‘quvchilarning so‘zlarni qo‘llay olishi va fikrlar izchilligini ifodiy olishi uchun topshiriqlar ham ishlab chiqildi. Bu topshiriqlar tadqiqotimiz davomida berilib o‘tiladi.

O‘quvchilardan yozma ishlar olishda kuzatishlarim orqali quyidagi muammolarga duch keldim:

- insholarning ko‘plab olinishi natijasida, o‘quvchilarning norozilik holati;
- nazorat ishlarining bir xil qolipda qolib ketganligi;
- bu nazorat ishi turlari o‘quvchilar uchun qiziq emasligi.

Bayon va inshoda boladan ijodiylik talab qilinarkan, u faqat badiiylik nuqtayi nazaridan baholanadi. Mavzular ham asosan badiiy uslubga mos holda tanlanadi. Ma‘lumki, badiiy matn uchun badiiy tafakkur zarur, badiiy tafakkurning asosida insonning individual hayotiy tajribasi yotadi, ya‘ni ma‘lum ruhiy holat hayotda kuzatilgan ma‘lum predmet yo hodisa bilan assotsiatsiyalanadi. Tabiiyki, professional yozuvchi va maktab o‘quvchisining o‘rtasida yosh jihatdan, hayotiy tajriba jihatidan katta farq bor. Yozuvchi qo‘llagan jumla va obrazlar har doim ham maktab o‘quvchisi uchun tushunarli bo‘lmasligi mumkin. Til ta‘limidagi bu nomutanosiblik o‘quvchi til malakasining rivojlanishiga salbiy ta‘sir etadi. Natijada, bola o‘z mustaqil fikrini o‘z so‘zlarini bayon qilmay, odatda eshitgan tayyor jumladan foydalanishga harakat qiladi. Shu bilan bog‘liq holda bola yozishga bo‘lgan rag‘batini yo‘qotib qo‘yishi yoki umuman paydo qilmasligi mumkin. Yozma nutqni rivojlantirish uchun tanlangan mashg‘ulot mavzulari dars berilayotgan vaqt uchun dolzarb va o‘quvchi uchun qiziq bo‘lishi kerak. Shunday mavzu tanlanishi kerakki, bola o‘sha haqida fikr bildirish istagi kuchli bo‘lsin. U xoh kecha bo‘lib o‘tgan futbol matchi bo‘lsin yoki mashhur serial bo‘lsin. Mazkur masalalarga bo‘lgan qiziqishdan bolaning kognitiv rivojlanishini ta‘minlash uchun samarali foydalanish mumkin⁹.

Yuqoridagi holatlardan kelib chiqib yozma ishlarni ta‘lim jarayonida quyidagicha o‘tkazishga doir tavsiyalarni berib o‘tamiz:

- 1) ta‘lim jarayonida yozma ishlarni tashkil etish hamda o‘tkazishda hozirgi zamon o‘quvchisining talab va taflifidan kelib chiqqan holda tashkil qilish;

⁹ Iroda Azimova Global ta‘lim va milliy metodika. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materialidan, 2020. – 215-224 b.b.

- 2) shunga doir o‘quv uslubiy qo‘llanma tayyorlash;
- 3) har bir nazorat ishi jarayonida xilma-xillikdan foydalanish;
- 4) o‘quv chorak davomida tashkil etilgan yozma ish turlarini soddalikdan murakkablikka qarab borishi va chorak oxirida umumlashtirish;
- 5) yozma ish olingandan keyingi xatolarni to‘g‘risini ko‘rsatish emas, balki tagiga chizib ko‘rsatish orqali xatolarini to‘g‘rilash ustida ishlash bo‘yicha darslarni tizimli tashkil etish;
- 6) “chiroyli yozuv san’ati” darslar rejasini ishlab chiqish;
- 7) yozma ishlarni baholash tizimini ishlab chiqish.

Kuzatishlar natijasida nazorat turlarini o‘quvchilar bilan hamkorlikda nazorat ish turlarini olib ko‘rdim va bu yaxshi natija berdi. **Masalan**, o‘quvchilar tomonidan xohlagan beshta so‘z aytiladi: *quvonch, farzand, mahalla, sinfdosh, oila*. Ushbu so‘zlarni qatnashtirib, bog‘lanishli matn hosil qilish (sinfiga qarab so‘zlar miqdorini belgilab qo‘yish). Bu topshiriq orqali bola o‘ylanadi, tafakkur qiladi hamda qiziqib nimadir yozishga kirishadi. **Keyingi material** bu hozirgi zamon texnika asri bo‘lganligi bois internet tarmoqlarida mashhur statuslardan foydalandim. *“har xil so‘zlarga parvo qilma! Seni ko‘rganlar o‘t-o‘lan deb xayol qilaversin. Sen esa gul bo‘l! Hatto bulbullar uyalsin...”* (Jaloliddin Rumiy) Status nima haqidaligini va undan qanday xulosaga kelganingizni yozing hamda xulosaviy fikr sifatida o‘zingizning ham statusingizni yarating kabi nazorat darslarini tashkil etish o‘quvchini berilgan materialga yanada qiziqish uyg‘otadi. Inshoga nisbatan esse yozishga qiziqish yuqoriroq. **Misol uchun**, *“Ibratli kunlar”* mavzusida tashkil etilgan esse yozishga o‘quvchilarning barchasi birdek qiziqib ketishdi, ya‘ni hayotingiz davomida qaysi voqeadan ibrat olgansiz? mazmunidagi savolning o‘rtaga qo‘yilishi oqibatida o‘quvchi kichik bir o‘z hikoyasini yarata oldi. Ko‘rinadiki, yuqoridagi keltirilgan materiallar nazorat ishi darslarni yanada samaraliroq natijaga erishishimizga sabab bo‘layotir. Xilma-xillik natijasida o‘quvchida zerikish hosil qilmaydi. Ushbu nazorat turlari bo‘yicha ham baholash tizimini ishlab chiqdik:

- matnda mavzuga mos fikrning mavjudligi (1 ball)
- berilgan axborotning yangiligi (1 ball)
- nutqning to‘g‘riligi (me‘yorlari) (1 ball)
- nutqning sofligi (1 ball)
- nutqning boyligi (1 ball)

Hozirgi zamon o‘quvchisi insho yozishdan ko‘ra ko‘proq esse yozishni ma‘qul ko‘rmoqdalar. Bu bo‘yicha o‘quvchilarning fikr-mulohazalari eshitilib, tahlil qilindi. Ular inshoga nisbatan essening afzal tomonlari sifatida reja asosida yozilmasligi, ixcham, zamonaviy mavzu va fikrlarga boyligi, hayotiy jarayonlarga erkin munosabat bildira olishi, muammolarga

yechim izlashda yangi g‘oyalarning tug‘ilishi, takliflar bera olishi va bu orqali hayoti davomida duch keladigan muammolarga yechim topa olishlari uchun ham eng kerakli yozma ish turi ekanliklarini ta’kidlashgan.

Esse va inshoning farqli tomonlari.

Esse	Insho
<p>Esse – fransuz tilida “essai” – “tajriba”, ingliz tilida “essay”, “assay” – intilish, ijodiy sinov, ocherk; lotincha “exagium” – “o‘ylash” degan ma’noni bildiradi</p> <p>Esse – o‘quvchining aniq mavzu yuzasidan shaxsiy fikr-mulohazalari asosida yoziladigan ixcham ijodiy ish hisoblanadi. Uning o‘zgachaligi mavzuda ko‘tarilayotgan muammoga fakt va dalillarni o‘rinli keltirish orqali o‘z munosabatini bildirish.</p>	<p>Insho – arab tilidan olingan so‘z bo‘lib, “bino qilish”, “qurish” degan ma’noni bildiradi.</p> <p>Insho o‘quvchining o‘zbek adabiyoti fanidan olgan nazariy bilimlarini o‘z fikri va dunyoqarashi bilan bog‘lab yozadigan ijodiy mehnati. Bunda o‘quvchidan o‘qilgan badiiy asarni chuqur o‘ylashi, tahlil qilishi, so‘ng badiiy til bilan ta’sirli ifodalashi talab etiladi.</p>
<p>Esse erkin kompozitsiya asosiga quriladigan, tuzilish jihatdan ixcham nasriy asar bo‘lib, badiiy-publitsistik janrning bir turi. Esse muayyan bir reja asosida yozilmaydi.</p>	<p>Insho – tuzilishi jihatdan hajmi keng, fan bo‘yicha egallangan nazariy bilimlar asosida yoziladigan ijodiy ish. Insho uchun reja tuziladi va epigraf yoziladi.</p>
<p>Essening turlari bir necha xil bo‘lib, yozilish maqsadiga ko‘ra uning qay turga mansubligi aniqlanadi.</p>	<p>Insho shartli ravishda uch guruhga bo‘linadi: adabiy, ijodiy va erkin mavzudagi insholar.</p>
<p>Essening maqsadi – o‘quvchini faol fikrlashga o‘rgatish, o‘z mulohazalarini dalillashga yo‘naltirish, til unsurlaridan o‘rinli foydalanish orqali fikrni to‘g‘ri yetkazib berish ko‘nikmalarini shakllantirish</p>	<p>Inshodan ko‘zda tutilgan maqsad o‘quvchining yozma nutqini rivojlantirish</p>

Esse yozish o‘quvchilarga o‘z fikrini erkin bildirishga, mavzuga aloqador ma’lumotni ongli qabul qilishga va tushunishga, muammoning yechimini topishga aloqador dalillardan foydalanib, o‘z xulosasini aniq va savodli bayon etishga imkon yaratadi. Muhimi, keltirilgan fakt va dalillarning o‘rinli qo‘llanishidir.

Esse yozishda quyidagi talablarga qat’iy rioya qilinadi:

- shaxsiy munosabatning bildirilishi;
- tezis – kalit soʻzni toʻgʻri aniqlash;
- faktli dalillar (argumentlar);
- nazariyaga asoslanish;
- atamalarni oʻz oʻrnida qoʻllash;
- sitatalar keltirish;
- mantiqiy qonuniyatning saqlanishi;
- taqqoslash va xulosalash usullaridan foydalanish;
- savodlilik (uslubiy, imlo, tinish belgilari);
- yumor, oʻtkir hajv;
- foydalanilgan ilmiy manbalarga havolalar.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, yozma ishlarni tashkil qilishda hamda oʻtkazishda faqat nazorat emas, balki oʻquvchilarning yozma nutqini rivojlantiruvchi yozma ish turlariga koʻproq eʼtibor qaratish va bu ish turlarini xilma-xil tashkil etish orqali oʻquvchilarni yozish koʻnikmasini shakllantiruvchi darslarni qiziqarli tarzda tashkil qilinishiga zamin yaratadi. Hozirgi kun oʻquvchisining ham talab va takliflarni inobatga olish kerak deb oʻylayman, chunki faqat oʻqituvchi tomonidan tashkil etilgan nazorat turlari oʻquvchilar nazarida zerikarli va ular uchun qiziqarsiz tuyilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. R.Safarova Pedagogika ensiklopediyasi. Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, -Toshkent, 2015.-250 b.
2. Iroda Azimova Global taʼlim va milliy metodika. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materialidan, 2020.– 215 b.
3. David Nunan “Language teaching methodology”, 1991. –262b.
4. Madayev O. v.b. Yozma ish turlari: insho, bayon, diktant. –Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017.– 104 b.
5. Yoʻldoshev R.A., Rixsiyeva M.M. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – T.: Fan va texnologiyalar, 2018.– 156 b.